

ČEKAJUĆI GODOTA ČITANJA

Aleksandar Dimitriev i Dejan Donev

Filozofski fakultet, Skopje
a.dimitriev@yahoo.com
d-donev@yahoo.com

Primljeno 8. lipnja 2008.

Izraz 'kriza čitanja filozofije' sasvim sigurno izražava stanje svijesti o filozofiji i unutar nje, a još više način njezina čitanja od ponuđene nam kritike tumačenja i vrjednovanja. Za nju se navodi da ispisuje načine za iščitavanje svijeta iz kojeg bi iščitavač došao ne samo do sebe, već i do onoga što treba kao odgovor za ostvarenje sebe u svijetu.

Jednu problemsku točku rasprave o krizi čitanja pronalazimo u aklativnom prihvaćanju ili odbijanju napisanog i objavljenog, već prema senzibilitetu iščitavača u odnosu prema važećoj ideologiji. Također, u radu se tematizira i odgovornost kritičara filozofskih tekstova prema čitateljskoj publici, koja, kako rad ističe, i sama pati od nedostatka »pismenosti čitanja«.

Kriza čitanja, u prvome redu filozofskih tekstova, u tekstu se razmatra kao slojevita pojava čiji su se elementi mogli samo naznačiti i predstavljaju osnovu za dalja promišljanja.

Ključne riječi: *struktura, forma, referencijalnost, vrjednovanje, tekst, tumačenje, kriza čitanja, iščitavanje, filozofija*

Da je točna tvrdnja Jonathana Cullera da tekst »služi kao model kojim društvo izražava ideju o sebi kao diskurs kojim i kroz koji ono artikulira svijet« (Culler, 1990), nema sumnje. Ne treba nas čuditi što kod »promišljača-tumača« suvremene filozofije nailazimo na tvrdnje o destrukciji, pa i o krizi, kako filozofiranja, tako i pisanja filozofskih tekstova. Iz toga se može zaključiti da, prvo, živimo u vrijeme krize ispisivanja i čitanja tekstova i, drugo, da živimo u vrijeme idejne krize društva koje tekstom izražava svijest o sebi, posebice ako se ima u vidu činjenica da sve što čitamo, čitamo iz rakursa ponuđenoga nam načina razmišljanja koji je, nerijetko, uvjetovan dnevnim potrebama. Pritom smo nedovoljno osposobljeni da prepoznamo ne samo opseg i doseg

pojmovna, te sadržaj riječi i rečenica, nego i teksta uopće, a osobito bje-lina unutar njega.

Prvi zaključak i nema toliko čvrsta uporišta. Samu krizu čitanja, promatranu kroz interes čitalačke publike, teško je ustanoviti jer nakla-da objavljenih i broj kupljenih knjiga može, ali i ne mora biti, mjero-davan pokazatelj realnoga stanja. Eventualno bi se moglo govoriti o krizi statusa filozofije u općim kulturnim i civilizacijskim konstelacija-ma te konstatirati da filozofska riječ sigurno nema važnost i utjecaj koji je prije imala (ili je barem umišljala da ima, na osnovi političkih efekata i podjela svijeta na ideologije kojima je pružila temelj).

S druge strane, druga teza, tj. da trenutačna filozofijska misao i na osnovi nje nastali tekstovi izražavaju/odražavaju idejnu krizu društva, mogla bi se braniti s mnogo više argumenata. Tu nam argumentaciju nude i zagovornici i protivnici filozofijske riječi, ali i novog pristupa temeljnim pitanjima o postojanju, izraženi kroz rasplamsalu polemiku oko prisutnosti/odsutnosti etike u čovjekovu životu i posljedicama iza-zvanima tim stanjem. U ovom kontekstu zanimljivo je uspostaviti ko-relaciju tehnike iskazivanja misli i idejne strukture kojom se ta tehnika determinira. Time se otvara prostor za ispitivanje »filozofove intencije« (Lukacs, 1959) koja se uobličila u konkretnom filozofskom djelu, pred-metu komentara/tumačenja/kritike, što pruža mogućnost konstatacije o intenciji koja ovisi o »istinskom načinu uspostavljanja-uvođenja u svijet jednog djela«.¹

Prethodni iskaz upućuje na to da, ukoliko se ovako ulazi u čitanje filozofskog teksta i slijedi njegovo uvođenje u svijet iz ponuđenog na-čina čitanja, to znači da se utoliko više inzistira na jedinstvu sadržanoga

¹ Vjerojatno odatle izvire sve veći broj tekstova u kojima se manje komentira znače-nje uporabe određenih filozofijskih pojmova, a sve više onih u kojima se daju recepti kako sastaviti filozofske knjige, kako pisati rečenice, kako primjenjivati propisanu gramatiku..., pri čemu se zaboravlja da je gramatika određena umom (načinom razumijevanja pojmova), a ne da ona određuje um i način mišljenja i iskazivanja spoznatog ili domišljenog. Tako se događa da znatan broj predavača logike ili bliskih područja zaboravlja da logika iskaza za-visi o razumijevanju pojmova od kojih se sastavlja iskaz, a manje o tome je li zarez prije ili iza određenoga glagola. Kao primjer navodimo knjigu Violete Panzove *Naukata kako zanaet* (Filozofski fakultet, Skopje 2003), koja ostaje na razini *receptologije* pisanja, čime posredno počinje utjecati na razinu kulture čitanja djela snižavanjem razine obujma i obuhvata idejno-sadržajnog djela u iskazu. Preciznije rečeno, sudi li se na osnovi udžbenika filozofije i pre-davanja koji bi, barem idejno, trebali čitače/slušaće naučiti misliti i mišljeno dalje smisljeno prenijeti i time omogućiti ono što se naziva sveopćim razvojem spoznaje, može se zaključiti da su ti udžbenici pisani tako da od čitatelja ne zahtijevaju razmišljanje o pročitanoj, nego jednostavno apsorbiranje sadržaja kao aksiomatskih.

(sadržajnog) i forme i da se time u prvome planu ističu posve formalni, tekstualno-tehnički problemi, a time i promašuje ono specifično u idejno-misaono-filozofskom svojstvu konkretnog djela, filozofa i njegova idejnog ishodišta i usmjerenja.

Ovakvo razmišljanje, te takav način i pristup čitanju i iščitavanju filozofskih tekstova, točnije traganje za njihovom slikom svijeta na kojoj se temelji filozofova intencija, dio poklonika ove metodologije čitanja i objašnjavanja čitanja vodi Kierkegaardu kao klasiku moderne dekadencije² koji (uspješno?) osporava Hegelovu misao o dijalektičkom jedinstvu unutarnjeg i vanjskog svijeta u objektivnoj stvarnosti, pa odatle i u čovjeku. Svaki čovjek, po njemu, živi u svome *inkognitu* u koji drugi ne mogu prodrijeti. U relaciji s ovim je i kasnija Heideggerova definicija čovjekove egzistencije kao »bačenosti u postojanje«, što se ujedno može uzeti kao najbolji opis ontološke usamljenosti čovjeka, individue u glavnom tijeku *avangardne* filozofske misli i umjetnosti, ali i politike kapitala.

Ovakvom se mišljenju mogu naći mane, osobito s aspekta formalističkog jedinstva forme i sadržaja. Polazeći, ne od jedinstva forme i sadržaja, već od primarnosti sadržaja koji determinira formu, onaj tko zaista čita filozofske tekstove da bi ih eventualno preporučio, svakako će istaknuti onu funkciju teksta koju Jakobson (1978) imenuje kao »referencijalnu« (kognitivnu), a ne kao pjesničku (koja je usmjerena prema formi poruke). Na žalost, pri iščitavanju filozofskih tekstova upravo je ova funkcija najčešće predmet kritičkog čitanja/istraživanja/ocjenjivanja i, u okvirima te funkcije, a shodno ovakvom pristupu, određuje se *differentia specifica* filozofskog teksta.

Osim opasnosti od zanemarivanja oformljenosti/forme filozofskog teksta, u prethodnim primjedbama krije se još jedna opasnost: ona od direktnog vezivanja formalnih postupaka za određenu sliku svijeta. Naime, ako se zaključuje na osnovi izdavačke ponude filozofskih tekstova, pokazuje se da determinacija i nije tako čvrsta kakvom je žele pokazati iščitavači koji polaze od ovakvog načina prezentiranja filozofskog teksta i njegova uvođenja u svijet. Naime, pročitaju li se recenzije, prikazi ili kritike, slobodno se može zaključiti da ima i previše filozofskih tekstova za koje se tvrdi da su ovako ili onako orijentirani

² Dekadencija, od koje suvremeni autori koji pretendiraju da ispred njihova imena stoji *filozof* ili *filozofski*, uporno pokušavaju pobjeći, ispisujući tekstove koji su više konkretna razmatranja i konstatacije nego njihova kontekstualizacija i dekodiranje u svijetu iz svijeta za svijet.

(ideologijski-apologetski), te se navodno služe formalnim postupcima koji su pak, prema određenom broju iščitavača, više svojstveni tzv. suvremenoj filozofiji tumačenoj kao dekadentno *demode* dekodirajućom. Ovo vrijedi osobito ako se, etički-vrijednosno gledano, takvi tekstovi zauzimaju za povratak određenim socijalnim ili ekonomskim vrijednostima izvedenima iz djela mislitelja koji su, zahvaljujući raspadanju ideoloških podjela svijeta, prerano bili »zaboravljeni«³ iz pustog straha da se i kritičari i autori ne nađu u situaciji da budu politički žigosani.⁴

Prilikom procjenjivanja i analize filozofskog teksta, na žalost je teško u potpunosti izbjeći opasnost od retoričke normativnosti⁵ komentatora. Komentator tako pretpostavlja da je sam u mogućnosti razlikovati određene društveno-pomodne orijentacije prezentirane u tekstu, kao i sam vrijednosni sustav iz kojeg tekst proizlazi, neovisno o tome prihvaća li ga čitatelj kao dio svoga svjetonazora.

No, i pokraj svih mogućih prigovora ovakvom načinu čitanja, osobito formalističkog, ipak se možemo složiti da stanoviti formalni postupci, kako originalnog filozofskog teksta tako i interpretacijskog teksta, pokazuju visoki stupanj povezanosti sa »slikom svijeta« utemeljenoj na Kierkegaardovoj postavci o inkognitu, a koja je tematski-idej-

³ Ovdje se prije svega misli na one »kritičare« koji su do prije samo koju godinu, u jednom drukčijem sustavu, sve filozofske ponuđene tekstove ocjenjivali s aspekta njihove prilagođenosti dominantnoj ideologiji, zaboravljajući pritom navesti da su i oni sami u svojem *marksikologističkom* ocjenjivanju najmanje čitali Marxa, a više partijske knjižice (smjerokaz njihovu razmišljanju). Ovo je ujedno možda trenutak da kažemo da su određena filozofska razmišljanja prerano poslana u deponije povijesti, zaboravljajući da ni jedno ozbiljno razmišljanje o svijetu u određenom razdoblju, posebice u prošlom stoljeću, nije moglo proći bez analize i usporedbe Marx-Hegel i prirodno pravo, ili Marx-Hegel i sloboda stvaranja kapitala, ili Marx-Hegel i filozofija prava. No to je vjerojatno tema za tekst koji bi mogao nositi naslov poput »Kako čitati po narudžbi ili iz naručenog«.

⁴ Analizirati po principu: prvo kulturna revolucija, zatim ekonomska, a tek zatim politička revolucija, jest analiza koja je zaboravljena zbog toga što je praksa nametnula princip prvo političke, zatim ekonomske, pa tek na kraju, i to u boljim slučajevima, kulturne revolucije. Ona bi nas trebala dovesti do etičkog/filozofijskog iščitavanja u kojem smo, neovisno o tome koliko se slažemo s ponuđenim tekstom, ipak dužni onima kojima nudimo našu interpretaciju ostaviti mogućnost procjene je li tekstualizator-interpretator, odabirući određeni model mišljenja, uspio do kraja ga iskoristiti i, što je još važnije, biti u mogućnosti ponuditi ocjenu je li i koliko autor uspio učiniti iskorak iz standardnog ili nametnutog kriterija mišljenja-čitanja.

⁵ Retorička normativnost ovdje označava izostanak funkcionalnog ili lingvističko-referencijalnog razmatranja, odnosno ispisivanje i iščitavanje suglasno vrijednosnom sustavu u suglasnosti s dosegnutim stupnjem misli, samoobmisli i funkcionalizacije spoznatog kao praktične vrijednosti od koje se može poći u ostvarivanje sebe u svijetu za svijet iz svijeta i istog u sebi za sebe od sebe do sebe.

no učestala kod onih koji pokušavaju pisati »avangardistički«, ističući individualnost i pravo pojedinca. U tome smislu korisno se podsjetiti na teoriju igara i ekvilibrij Johna F. Nasha: svatko radi u svoju korist ukoliko je pri radu svjestan da je jedino suradnja odgovarajući način za izbjegavanje kolizija. Drugim riječima, individualnost, inkognito, bit će održana onoliko koliko će za nju postojati prostor za one koji pišu upute kako danas čitati i pisati filozofski tekst, zatim za one kojima je on namijenjen, ali i za one koji ga naručuju i/ili objavljuju.

Jasno je da ovakve postavke nisu obvezujuće u odnosu čitanje-iščitavanje-čitatelj-svijet, no jednako je tako sigurno da sve češće predstavljaju polazište za čitanje i iščitavanje filozofskog teksta, iako im još nedostaje dovoljno prakse i uređivačkog prostora.⁶

Upravo radi same naravi suvremene filozofije⁷ i problematike njezina čitanja, možda bi trebalo ispitati uvođenje nekih novih, a zapravo starih postupaka prikazivanja ideje putem teksta, te načina njegova čitanja. Pritom treba naglasiti da i samo uvođenje inovacijskih i potiranje kanoniziranih postupaka u čitanju i pisanju filozofskog teksta predstavlja po sebi relevantno pitanje. Naime, ako treba naći zajedničku karakteristiku našega doba i civilizacijskih osobitosti, možemo je definirati kao dominaciju »etičkih suprotnosti«. Vjerojatno odatle proizlaze i pokušaji utemeljenja *univerzalne etike* koja pak inovacije uspostavlja kao vrijednosne kriterije neovisno o njihovoj potvrđenosti u praksi ideologije globaliziranja koja sve više počinje sličiti na brisanje, *peglanje* razlika i njihovo usklađivanje prema jednom modelu (filozofskog?) mišljenja. Ono samo je pritom najvjerojatnije utemeljeno na potrebi opravdavanja vlastite proizvodnje i pokušaju konfiskacije preostalih slobodnih tržišta.

Možemo reći da pisati filozofske tekstove ili, strukturalistički rečeno, pisati funkcijski tekst, nesumnjivo znači unositi inovacije. Budući da ovakvi, uvjetno rečeno, indicijski tekstovi s atrofiranom postavkom i difuznom mogućom upotrebljivošću, i jesu relativno dominantan oblik »ponude« filozofsko-etičkih tekstova i načina njihova čitanja u posljednjih nekoliko desetljeća (uz, dakako, i pojedine iznimke), oni stvaraju i određeni »horizont očekivanja« filozofsko-kritičarski-tumačećeg *esta-*

⁶ Da se suvremeni filozofski tekstovi ne mogu definirati na planu tzv. forme, potvrđuju tekstovi mnogih teoretičara-tumača iz područja suvremene filozofije i iz nje izvedene avangardne umjetnosti i književnosti.

⁷ Misli se na modernu filozofiju shvaćenu kao eksperimentatorski usmjerenu prethodnicu, a ne na filozofsko-povijesni pojam o formaciji misli u filozofiji.

blišmenta, odnosno takav način čitanja i pisanja tekstova postaje idealnim modelom. S druge strane, »avangardno-avangardistički« pristup koji uspostavlja tekst na osnovi promišljanja prethodnog uz ponudu mogućega novog evolucijskog iskoraka, znači pokazati stanoviti stupanj etičke, ali ujedno i estetske distance od uspostavljenog okoštalog »horizonta očekivanja«. ⁸

Spomenuti »evolucijski iskorak« filozofskog teksta nalikuje na ono što, barem na našim prostorima, čine neki od ispisivača filozofije: pokušavaju subfilozofsku »perifernu« pojavu prebaciti u centar, na taj način u velikoj mjeri potiskujući kanoniziranu (indicijsku) prirodu filozofskih tekstova i njihova tumačenja. Pritom se takvi pokušaji najčešće ostvaruju modelima koje bi filozofski puristi okvalificirali kao nešto što spada u uličnu filozofiju-subkulturu. Ipak, veoma je riskantno u ovom trenutku govoriti o relevantnosti takvih pokušaja. Naime, nažalost dominantni dio iščitavača i kritičara filozofskih djela i kroz njih ponuđenih svjetonazora, još uvijek potječe iz sasvim drukčijeg modela obrazovanja mišljenja i vrednovanja filozofije. No, bilo kako bilo, da bismo stekli filozofsko-povijesno-stvaralačku relevantnost, potreban je ne samo širi odjek tekstova koji bi pridonio kanonizaciji takvih pokušaja i uspostavljanju novog »horizonta očekivanja«, nego i evolucija čitanja ovakvih ponuda te razrada sistema njihova uvođenja u svijet i za njega. To je dakako nemoguće bez prethodnog raščišćavanja s idejno-terminološkom i jezičnom *papazjanijom* prisutnom u kritičarsko-prikazivačkim, a osobito u tekstovima »preporučenim za čitanje«, a koji se javljaju kao posljedica zamjene pozicija »dobrog« i »lošeg« u razdoblju rušenja i »pokapanja« vrijednosnih sustava bez istodobne ponude odgovarajućega novog i drukčijega. ⁹ Na sreću, u ovom se trenutku ipak

⁸ Udaljavanje od filozofske matrice, građenje metatekstualnih struktura sa sintaktičko-značenjskom tenzijom i svojevrsnim spajanjem referencijalnih i »poetskih« kategorija u samosvojan, višeznačenjski govor, koliko i njihovo maskiranje u trivijalne, granične, pa i sasvim nefilozofske oblike, ne zasićuju uspostavljeni »horizont očekivanja«, makar se mora reći da u tome i leži atraktivnost i djelomična enigmatičnost tekstova za kritiku koji proizlaze iz onih tekstova koji dosljedno prihvaćaju i dalje istražuju/razvijaju/događaju produktivne karakteristike i iskustva filozofije.

⁹ Ono što je karakteristično u trenutku promjena, bilo sustava, bilo državnih ustrojstva, bilo raspadanja teritorija, jest upotreba riječi »dobro« i »loše«, odnosno »zlo«. Upotreba ovih riječi, neutralno gledajući, može uputiti na činjenicu da onaj koji ih upotrebljava ima svoj određeni etički stav o nečemu, odnosno o svijetu. No, pogleda li se dobro praksa upotrebe riječi »dobro« i »loše/zlo«, osobito kada je riječ o povijesti događaja na balkanskim prostorima (na kojima se svatko sa svakim *raskusurava* koristeći onoga drugoga kao *kusur* kod trećeg), postavlja se pitanje kako to moje »dobro« postaje nečije »loše/zlo«? Ovo nas

može tvrditi da postoje određeni nagovještaji da će stvari možda početi teći u tom smjeru.

Pitajući se možemo li neke tekstove pri njihovom iščitavanju proglasiti filozofski dovoljno bogatima »ponudom«, mora se reći da oni na planu forme ipak ispunjavaju taj zahtjev suprotstavljajući ocvaloj avangardi suvremene filozofije novi tip strukture. No ipak ostaje pitanje ostvaruje li se pritom imperativni zahtjev filozofije za svojevrsnim nihilizmom na spoznajnom planu? Neka vrsta nihilizma, osobito ako se čitaju tekstovi koji se ne uklapaju u model vrednovanja čitatelja i kritičara, svakako postoji, i to manifestirana preko sve učestalijeg ironiziranja spoznaja avangarde prethodnih mislećih razdoblja.

Međutim, mnogo nas više treba zabrinjavati nešto drugo. Naime, strukturiranje tekstova u filozofskim knjigama nažalost sve češće ne dopušta realizaciju referencijalnog (kognitivnog) potencijala teksta. Rješenje se može pronaći u djelomičnom povećanju doze indikativnosti teksta za svijet, iz svijeta i iz njega za tekst. Indicijski tekstovi naime nude izobilje mogućnosti za interpretaciju direktnih filozofskih eksplicacija. Ovo pak omogućuje mijenjanje načina čitanja, što i jest funkcija svakog čitanja, no samo pod uvjetom da takovo čitanje vodi prema raščišćavanju prethodno spomenute terminološko-idejno-leksičko-jezične zbrke.

Ovo pak upućuje na činjenicu da se sve više osjeća potreba za susretanjem s tekstovima koji predstavljaju pokušaj uspostavljanja narušenog jedinstva svjetonazora, tj. pokušaj ugradnje značenja iz svijeta za svijet u »čistu« filozofiju, kao strukturni element sa silnim atrakcijskim potencijalom koji može utjecati i na nadilaženje tzv. »krize čitanja«.

Površan uvid u ono što se danas ispisuje i oko čega se *filozofira*, lako bi uvjerio svakoga da više nema ispisivanja korespondirajućeg s tzv. tradicijskim korpusom filozofije, već da je sve, u većoj ili manjoj mjeri, prepušteno svojevrsnoj stihijskoj reakciji na moderna vremena – moderna u smislu slobode koja od ispisivača, ali i od iščitavača traži drukčiji način čitanja. Odsutnost takvog čitanja, kao i nekoliko godina bespoštednih (beskriterijnih?) polemika u *postjednoumlju*, kao da su sa scene filozofijskog promišljanja, angažmana, čitanja i tumačenja otpu-

pak dovodi do toga da je činiti dobro, kao i činiti zlo, dio čovjekova postojanja, a da ono što će biti odabrano/ocijenjeno kao dominantno u nečijem pristupu čitanju i pisanju teksta ovisi o vrijednosnom sistemu i potrebama onog koji prosuđuje o čitanju i/ili pisanju teksta onoga drugog.

hali sav rekvizitorij naslijeđen iz prethodnih filozofskih produkcija. Pa, iako nitko ne može dokazati da je moderna (suvremena) filozofija »pobijedila«, niti pak da je filozofijski objektivizam-realizam izgubio, u kontekstu pisanja prema dnevnoj potrebi i prihvatljivosti, a zahvaljujući djelomično i biološkoj smjeni generacija, uređivačku politiku izdavača, a posebice kritiku i selekciju, predvode oni na čijim grudima ima i previše modrica od silnog busanja u prsa s poznavanjem ukusa i osjećajem za potrebe vremena, najavljujući sebe kao nove mesije mišljenja, ali i iz njih izvedenih vrijednosnih-aksioloških sistema.

Bilo kako bilo, iz onoga što se objavljuje može se zaključiti da se ova razgraničenja najčešće poštuju izazivajući svojim nastajanjem, objavljivanjem, re-objavljivanjem, a katkad re-prepisivanjem, prije grupacijsku povezanost nego teorijsku osmišljenost i aktivitet usmjeren prema stvaranju uvjeta u kojima će čitanje biti proces stvaranja mišljenja, a ne obveza prema dnevno aktualnom. Nažalost, kada se govori o krizi čitanja, moramo uočiti da je samo malen dio onih koji pišu i objavljuju izvan dominantne struje, svjestan kako će biti pročitani od tzv. etablirane filozofske kritike, spreman nastaviti s teorijskim osmišljavanjem i razradom određenih filozofskih problema. Nasuprot tome, najveći dio tekstotvoraca sve se više upleće u raznorazne »-izme« i trendovska tumačenja filozofskih sadržaja, sve više nalikujući djelatnicima u kinodvoranama govoreći: Vaša ulaznica, red taj i taj, sjedište to i to!

Vjerojatno stoga i ne treba čuditi ovdje prisutan prizvuk žaljenja nad nedostatkom filozofijski utemeljenog čitanja, a još više filozofijski utemeljene i opravdane kritike. Pritom ne tvrdimo da je takva kritika mrtva. Ona dakako nije nikakav feniks i upravo živi od sagorijevanja filozofijskog promišljanja. Konkretno, kritika treba biti obnovljena i potaknuta, ne za druge, već za sebe. Promišljati što je znak, što je značenje, mijenjaju li znak i značenje promjenom sustava i svoju pojavnost... U takvom promišljanju i čitanju prethodnih znakova i njihovih značenja, zanimljivo se prisjetiti i *Romana o jednom bogu* Mauricea Druona, u kojem svećenik objašnjava zašto se svakom ne daje uvijek da sve i svugdje i za svakog čita (Druon, 1968). Pokraj svoga bunila i sistemskog otupljivanja mišljenja putem ponuđenih načina čitanja filozofskog teksta, čini se da se ipak probija do svijesti i spoznaja da u kaosu ipak postoji sistem. Tako se javljaju tekstovi koji pokušavaju ponuditi način razmišljanja koji uzima u obzir da i onaj koji oblak vidi kao lisicu ili flautu, ili kao nešto sasvim treće, nije samo onaj koji nastupa iz svoga zasebnoga, nama možda stranoga svjetonazora, već nas

upravo nagoni da uđemo u svijet, da ga pokušamo protumačiti, omogućujući nam tako i evoluciju naše vlastite slike svijeta i našega vlastitog svjetonazora.

Golo primjenjivanje modela jednoga filozofskog proizvođenja, modela koji nije nastao elaboracijom toga istog proizvođenja, pa čak i onda kada ono donosi otkrića, uvijek u sebi krije opasnost dogmatizma, a odmah zatim i intelektualnog *kontaminiranja*, osobito ako su to isto proizvođenje, i iz njega izvedeni model, nastali iz potrebe da se važeći iščitavačko-kritičarski *establišment* održi na sceni. Napraviti ćemo maleni diskurs. Naime, ako se prisjetimo da se soc-realistima ili njihovim tumačima i apologetima, a i realistima, bilo da su književni ili filozofski, zamjeralo da nisu u stanju otkriti i spoznati suštinske istine o tekućim zbivanjima ili u njima, iz kojih bi trebali ispisivati filozofska tumačenja postojanja, ili im se pripisivala uskogrudnost, ili pak teorijski dogmatizam u tumačenju tekstualne produkcije – možda ćemo razumjeti zašto i kako smo se u međuvremenu našli u situaciji u kojoj su upravo oni koji su davali takve primjedbe, isti oni koji danas od autora filozofskog teksta, da bi ga mogli pročitati, zahtijevaju upravo takav način ispisivanja. Ne zaboravimo da im se zamjeralo isto ono što *de facto* čine današnji samopromovirani interpretatori-kritičari, pretendenti na istinu, neovisno o predznacima, tj. »-izmima« na kojima temelje svoje vrijednosne sustave. Jednostavnije rečeno, pretendenti na istinu filozofskog djela, propisujući način na koji trebamo čitati filozofsko djelo, sve više funkcioniraju kao *solo igrači*, a sve manje kao harmonizatori kontrapunktova iz kojih će onaj koji i treba biti krajnji recipijent napisanog, moći i morati mijenjati vlastiti svjetonazor kako bi mogao ostvariti sebe kao dio ukupne slike svijeta. Očito je da sve ono što pretendira biti filozofskom kritikom, ili filozofskim čitanjem i tumačenjem, postaje disciplina samodovoljna i zatvorena u sebe iz pustog straha da, bude li dopustila nadiranje nečega što nije u suglasnosti sa zatvorenim sustavom-svijetom, može biti dovedena u situaciju samoispitivanja želi li i dalje biti istinski filozofska kritika. Ovo pak znači ne samo da filozofska kritika i čitanje imaju potrebu postati načinom prevođenja jednoga svijeta u drugi, nego i da će se paralelno s evolucijom misli oni prestati hraniti mrtvim predmetom – ukoričenom filozofskom mišlju. Samozahtvaranje i dogmatizacija postoje otkad i filozofija, kao i pokušaji promišljanja filozofije kao hermetičnog sustava. Otuda se, kao neka vrsta zakonitosti, neargumentirano prihvaća arbitrarnost kritike filozofskog djela u maniri prosuđivanja bez otvorenosti prema novom, kao i dono-

šenje dalekosežnih zaključaka i anatema. Pritom se zaboravlja da, kako bismo se održali, moramo evoluirati. Ima li se u vidu karakter vremena u kojem se stvara suvremena filozofija, a iz ove i umjetnost i obrnuto, njezina potreba da bude tumačena i katkad polemički »demontrana« – karakter koji je često naglašeno vrednovan samo kao osnova uistinu vivisekcijskog rada iščitavača-kritičara – lakše je razumjeti kada se i kako prešutno dogodilo da upravo ta, toliko potrebna filozofska kritika, prihvati ponudu/nalog da upravo ona bude vodič i tutor suvremenoj filozofiji. Naime, nije malen broj kritičara koji prešutno način vrednovanja prihvaćaju prije svega kao pronalaženje teorijskog modela,¹⁰ tj. kao svođenje filozofskog djela na skup tehnologijski uobličjenih ideja, pojmova i riječi od kojih pokušavaju stvoriti parametre ili ih negirati kao takve, u ovisnosti od toga jesu li i koliko u skladu s korpusom pročitano, iščitano i spoznato u njihovoj kritičarskoj bagaži. Istina, funkcije kritike mogu biti višesmjernе, ali njezini putovi ne mogu i ne smiju biti zatrpani prethodnim, ili zabranama i ograničenjima. Ona je isto toliko dužna razumjeti i tumačiti filozofsko u djelu za svijet u svijetu i iz svijeta, kao i načine njegove prisutnosti u vremenu da bi, kad-tad, *filozofsko* prestalo biti margina. Ujedno ćemo i sami biti svjesni da će upravo oni biti ti koji će nadolazećim generacijama ponuditi nove načine čitanja svijeta od kojih ćemo početi postajati, ne za sebe u sebi, braneći inkognito, već u sebi za sebe, u svijet iz kojeg će svatko dobiti prostor za vlastiti inkognito.

Treba naglasiti da nikako ne treba negirati mnoga vrijedna dostignuća interpretatora filozofskog teksta, niti svesti filozofsku kritiku na neku vrstu zapisničara ili bilježenja impresija. Upravo suprotno. Sve snažnijim postaje poziv za očuvanjem prostora filozofske kritike od lakoumnog prepuštanja bilo kojoj od filozofskih, socioloških, svjetotkrivajućih¹¹ etizirajućih struja. Sve prisutnija su svijest i mišljenje da filozofska realna kritika iz realnog čitanja treba biti tumačenje i objašnjenje ispisanog i njegova upisivanja u svijet iz svijeta za svijet, jer u svakom drugom slučaju ona je samo službenica vladajućega teorijskog sustava. No, i pri ovakvoj podijeli sve jasnijim postaje opredjeljenje suvremenoga osviještenog čitanja za dva naizgled antipodna oblika sagledavanja djela. Prvi je aksiološki, usmjeren prema vrijednostima i njiho-

¹⁰ Neovisno o njegovoj aplikativnosti u kontekstu potrebe za stvaranjem univerzalnih vrijednosti ujedinjenjem u razlikama.

¹¹ Iako se ne može ni tvrditi da to nije jedna od trenutačno najizraženijih boljki kritičarskog čitanja.

vu otkrivanju, a drugi je, uvjetno rečeno, strukturalistički, s namjerom da otkriva neutralne osobenosti oslobođen vrednovanja prema kriteriju koji je na snazi. Nije nam namjera baviti se njihovim podoblicima i varijantama, nego uputiti na jednu karakteristiku koja im je zajednička: i jedni i drugi veoma se brzo odriču kritičkog čitanja i vrednovanja. Možda je razlog tomu što u svojoj samodovoljnosti smatraju da je sud izrečen već samim izborom djela o kome se izjašnjavaju, tj. samim time što uopće obraćaju pažnju danom filozofskom tekstu, on time dobiva na vrijednosti.

Prethodno spomenuto dovodi do toga da se filozofska kritika, posebice ona u periodici, odlikuje naglašavanjem svoje obzirne neopredjeljenosti. Tako čitači i komentatori filozofskih tekstova najčešće ostaju na razini opisivanja pojavnih oblika jedne misli u kontekstu ovako ili onako koncipirane svijesti za ili protiv određenog modela svijeta, ne ulazeći u detalje koji bi ih kao potpisnike mogli prisiliti na opredjeljenje. Ovaj je sindrom najjednostavnije imenovati kao sindrom krize čitanja u pomanjkanju sebeidentifikacije u svijetu, za svijet, iz svijeta.

Da smo u tzv. krizi vrijednosti, iz koje se producira i kriza ispisanoga i način čitanja objavljenog, nema sumnje, posebice ako se ima u vidu činjenica da smo u razdoblju svojevrstne renesanse filozofske produkcije tekstova i njihova objavljivanja. Pritom se nameće pitanje o tome kakvo se čitanje i uputa budućem čitatelju uopće može očekivati od filozofskog (?) kritičara? Je li ponuđeno vrednovanje-razlikovanje uistinu ono što tvrdi da jest ili samo pokušava u zanimljivu ambalažu upakirati i originalno djelo i vlastito razmišljanje o njemu u svrhu osiguravanja tiskanja, kupovine i daljeg tumačenja? Vrijedi li se vrijednostno zapitkivati, ili je možda bolje razmišljati da učinjeni izbor, i samim tim podrazumijevan vrijednostno-važeći izbor, predstavlja samo jedan od mnogih mogućih izbora, te da, stoga, čitanje filozofije i objavljivanje interpretacija jest samo još jedna nepotrebna aktivnost čovjeka?

Sva prethodna upozoravanja i naznake manje su bitna strana procesa koji, iz ovog ili onog razloga ili potrebe za opravdanjem, nazivamo krizom. Možda i jest tako! No, kriza u filozofskom čitanju prije svega se ukazuje u slomu tekuće kritike, no i njezinim sve smješnijim dvojabama. Dok se sve dijelilo na ovakvu ili onakvu filozofiju, ovakvu ili onakvu ideologiju, svi su procesi bili manje zahtjevni. Djelo se branilo ili kudilo ovisno o tome koliko su zastupljeni elementi koje podržava potpisnik tumačenja, odnosno prema njegovoj kompatibilnosti s dominantnim »sustavom vrijednosti«. Mnoga od tih djela žive i danas u sjeni

određenoga proklamiranog modela, omogućavajući određenom modelu zauzimanje velikog prostora. Sličnu pojavu možemo zapaziti i u krugu kritičara. Ipak, moramo naglasiti da postoje i iznimke u obliku tzv. sintetičkih tekstova koji, pisani od strane rijetkih kroničara promjena u filozofskoj misli, otkrivaju i indikacije o krizama te bilježe i tekstove koji ih manifestiraju.

I uz takve iznimke, svjedoci smo drukčijeg čitanja filozofije i postupaka izvođenja stava. Naime, iščitavač će uvijek odabirati shematski prostor u koji će smjestiti svako pročitano djelo, iz kojeg će, kao na Prokrustovoj postelji, nasilno vaditi ono što prema njegovu nahodnju postoji kao normirana vrijednost. Nova su djela i misli često bila promovirana, etablirana ili pak osuđivana samo na osnovi uočavanja dvaju-triju elemenata koji (ne)odgovaraju određenom sustavu. Iako to možemo promatrati i kao sasvim normalnu pojavu, čini se da se čitanje i interpretiranje pročitana prečesto pretvaralo u evidentiranje prepoznatih i kodificiranih elemenata koji sa samim tekstom imaju malo ili nimalo dodirnih točaka. Tretman pročitana tako nije bio mnogo dalje od skladištenja podataka prema kriteriju primicanja, odnosno udaljevanja od kritičarke i interpretatorske dogme. Ukratko, filozofski tekst prestaje sam po sebi biti dovoljan za reakciju, nego je nužno tumačen u svome odnosu prema vladajućem ili pretpostavljenom modelu.

Nameću nam se brojna pitanja. Zbog stajališta da čitanje, posebice filozofsko-kritič(ars)ko, zaista proživljava krizu, osobito ako se danas sve piše i tumači po principu *instant* hrane zbog, navodnoga, nedostatka slobodnog vremena čitateljstva, smatramo važnim istaknuti dvije stvari. Prvo: Jest, čitanje je u krizi! Drugo, kriza čitanja rezultat je pomanjkanja obuke kako čitati filozofski tekst, što je pak u velikoj mjeri posljedica činjenice da se filozofija nije izborila, ni nakon svih mijena i promjena, za svoju realnu poziciju *ponuditelja* mišljenja.

No kriza čitanja nastupa i kao širi fenomen sveopće filozofske produkcije i percepcije. Prije svega, čitanje ima svojevrsan oblik mita u sredinama koje su bile upućene na borbu s nepismenošću i na pronalaženje odgovarajućih načina kulturno-misaone komunikacije. Pismenost i korištenje kulturom kao vrijednošću, još se od samih početaka javljaju kao odlučujuća motivacija svakoga kulturnog čina na našim prostorima. I kada su dio nacionalnog mita (»nacionalnog buđenja«) i kada je dio mehanike potrebne za klasno osvještavanje, pismenost i čitanje (posebice filozofijski uspostavljenih tekstova) uvijek jesu u ulozi iznimno važnog sredstva koje mijenja svijest. U tom kontekstu filozofski tekst

postaje činjenicom s gotovo materijalnom vrijednošću i (po)vezanošću s povijesnim kretanjima prema ciljevima društvenog razvoja. Stoga ne treba čuditi što kritika djelo ocjenjuje isključivo s ovog aspekta, dok je pak procjena ostalih vrijednosti samo u funkciji prethodnog.

Ipak, ovakav koncept sve više se povlači. Otvaranjem prostora za ravnopravno postojanje različitih filozofskih koncepata i njihov, manje-više ravnopravni udjel u stvaranju, počelo je razdoblje čitanja kao antiideološke utopije, što sudar na relaciji moderno-tradicionalno uspostavljanje teksta pokazuje kao sudar određenih ideoloških i izvanideoloških sustava, ali i kao način koji omogućuje da se u filozofiju ugradi novi mit:¹² mit o potrošnosti ideološkijsko-koncepcijskog (čitanja).

No, usporedno s jačanjem antiideološke utopije javlja se i utjecaj novih medija, osobito televizije,¹³ koja ne samo što izvrsno naglašava primat usvajanja, točnije čitanja slike po unaprijed određenom kodu, već razbija i zadnje ostatke mita o čitanju kao gotovo sakralnom činu samoosvješćavanja. Time je sadržaj kulturnoga mita bitno izmijenjen, a kvaliteta iščitavanja postaje manje važnom, jer novi medij ravnopravno tretira i trivijalno i uzvišeno, namećući novi način vrednovanja kulturnog i filozofskog proizvođenja. Ono pak, pojavom relativizma kriterija i odbojnošću prema filozofskom tekstu, odražava već ustaljenu *knjigofobiju*, prilično izraženu na našim prostorima.

Istina, knjiga i dalje ostaje simbolom tzv. »visoke kulture«, kulture koja je do jučer nudila vrijednosni sustav i hijerarhiju simbola dostupnu i najširem društvenom sloju. S druge strane, filozofski tekst, zahvaljujući i pomanjkanju filozofski utemeljene i opravdane kritike, postaje i znakom konačne marginalizacije filozofije (pa i kulture) u suvremenom društvu. Visokotiražni tisak, film i televizija razvijaju oblike potrošnje filozofije namećući kao arbitrarne neke od najjednostavnijih modela svoga medijskog tkiva.¹⁴ Pritom bi bilo bi pogrešno govoriti o kvarenju

¹² Izvorište filozofskog teksta nalazi se u mitski određenom kazivanju svijeta, no čini se da ono filozofiji, a još više njezinoj kritici, postaje nepotrebno, jer se oni danas u velikoj mjeri oformljuju na preradi/obradi već ispisanog. To ne znači da filozofski tekstovi gube na svojoj autentičnosti (to više vrijedi za kritiku i čitanje) niti da se njezino značenjsko izvorište sužava, iako se manifestirana artifičijelnost može različito tumačiti, ovisno o čitateljevima-kritičarevim premisama.

¹³ Dramatičnost uvođenja novog medija ravna je onoj na počecima pismenosti, s tom razlikom da televizija uvijek ostavlja otvoren prostor za alibi za nepismenost.

¹⁴ Ovo nameće i pitanja: nije li stoga kritika, da bi nadišla vlastiti sindrom krize čitanja, počela preuzimati iz vrijednosnih sustava medija koji se nesumnjivo mogu sresti čak i u predmetu njezina postojanja, posebice kada se izjašnjava o takvima koji promišljaju pri-

»dobrog« medija od »lošeg«. Prije treba govoriti o normalnom utjecaju jednog medija na drugi i o prenošenju i preuzimanju modela, koji se kroz masovnu primjenu najlakše prima. Nesporno je da su filmska montaža ili TV-serijali daleko jače utjecali na ispisivače (kritike) i na ono ispisano nego što je to itko spreman javno priznati. O obrnutom utjecaju gotovo da se i ne može govoriti. Međutim, govoriti, analizirati, tražiti korijene, i iz toga eventualno dolaziti do zaključaka i (pr)ocjena mogućih posljedica, vjerojatno su teme posve drukčijeg teksta. No ono što možemo zaključiti jest da je većina interpretatora na kraju i sama zaboravila čitati.

Literatura

Culler, Jonathan (1990), *Strukturalistička poetika*, Beograd, Srpska književna zajednica.

Čomski, Noam (1984), *Sintaksičke strukture*, Novi Sad, NIŠRO »Dnevnik«.

Difren, Mikel (1982), *Umjetnost i politika*, Sarajevo, Svjetlost.

Drion, Moris (1968), *Roman o jednom bogu (Aleksandar Veliki)*, Beograd, Izdavačko preduzeće »Rad«.

Fraj, Nortrop (1985), *Veliki kod(eks)*, Beograd, Prosveta.

Fromm, Erich (1970), *Zaboravljeni jezik*, Zagreb, Matica hrvatska.

Jameson, Fredric (1972), *A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*, N.Y., Princeton University Press.

Jakobson, Roman (1978), *Ogledi iz poetike*, Beograd, Prosveta.

Jakobson, Roman (1978), *Selected Writings – On Verse, Its Masters and Explores*, Mouton in 6 volumes, ed. Stephen Rudy, Paris, The Hague.

Jakobson, Roman (1980), *Selected Writings – The Poetry of Grammar and the Grammar of Poetry*, Mouton in 6 volumes, ed. Stephen Rudy, Paris, The Hague.

Kasirer, Ernst (1985), *Filozofija simboličkih oblika 1–3*, Novi Sad, NIŠRO »Dnevnik«.

Kruger, Mari (1982), *Teorija kritike*, Beograd, Nolit.

Lukacs, György (1959), *Današnji značaj kritičkog realizma*, Beograd, Kultura.

sutnost ili odsutnost etike u nekim oblastima ili djelatnostima od ključnog značenja za proizvodnju vrste ili zemaljske kugle koju uspješno, što kritizirajući što proizvođači zlorabimo. Vjerojatno to čini u nadi da neće biti Crna Udovica. No, na žalost takovim čitanjem čini upravo to – postaje Crna Udovica – oploduje se jedući svojeg oplodivača.

- Lukač, Georg (1973), *Duša i oblici*, Beograd, Nolit.
- Lukacs, Georg (1977), *Povijest i klasna svijest*, drugo izdanje, Zagreb, Naprijed.
- Markuze, Herbert (1977), *Kultura i društvo*, Beograd, BIGZ.
- Panzova, Violeta (2003), *Naukata kako zanaet*, Skopje, Filozofski fakultet.
- Pijaže, Žan (1978), *Strukturalizam*, Beograd, BIGZ.
- Štajger, Emil (1978), *Umeće tumačenja*, Beograd, Prosveta.
- Tatarkjevič, Vladislav (1976), *Istorija šest pojmova*, Beograd, Nolit.

WAITING FOR THE GODOT OF READING

Aleksandar Dimitriev i Dejan Donev

The expression ‘a crisis of reading philosophy’ is most certainly an expression of the state of consciousness of an in philosophy. Moreover, it is a way of reading it by the criticism of interpretation and appraisal on offer. Philosophy is held to be writing ways of reading the world, from which its readers would arrive not only at themselves, but also at that which they need as a response to the realisation of themselves in the world.

One of the problems concerning the crisis of reading has been identified in the acclamatory acceptance or rejection of the written and published, depending on the readers’ sensibilities in relation to the predominant ideology. This paper also deals with the responsibility of critics of philosophical texts to readers, who also suffer from a deficiency in “reading literacy”.

The authors tackle this crisis of reading (mostly philosophy) as a layered phenomenon, whose elements have only been pointed at and represent a basis for further reflection.

Key words: *structure, form, referentiality, appraisal, text, interpretation, crisis of reading, philosophy*